

Սրանից հետո Խոսրովն իմանալով, որ պարսից Շապուհ թագավորը թշնամիների հետ է զբաղված, լուծում է նրա հետ կնքած խաղաղությունը և նրան վճարած մասնավոր հարկը կտրելով՝ այն ևս կայսրին է տալիս և հունաց զորքերը բերելով, դիմադրում է պարսից թագավորին: Բայց նրա կյանքը երկար չտևեց, նա վախճանվեց ինը տարի թագավորելուց հետո: Նրա մարմինը վերցրին և թաղեցին Անփում՝ իր հայրերի մոտ: Իսկ Մեծն Վրթանեսը ժողովելով բոլոր հայոց նախարարներին, զորքերով ու զորապետներով, մեր երկիրը հանձնում է Արշավիր Կամսարականին՝ իբրև գլխավորի և թագավորից հետո առաջին պատվավոր անձի¹⁵⁴, իսկ ինքն առնելով Խոսրովի որդի Տիրանին, գնում է կայսրի մոտ, որպեսզի նրան հոր տեղը հայոց թագավոր նշանակի:

Իսկ երբ պարսից Շապուհ թագավորը լսեց Խոսրովի մահը և որ նրա Տիրան որդին կայսրի մոտ գնաց, մեծ զորք է գումարում իր Ներսեն եղբոր ձեռքի տակ, իբրև թե մտադրվելով նրան թագավորեցնել հայոց վրա, և ուղարկում է մեր երկիրը, սրան առաջնորդ համարելով: Նրանց հանդիպում է քաջ Արշավիր Կամսարականը բոլոր հայկական զորքերով, ճակատամարտ է տալիս Մռուղ կոչված դաշտում և թեպետ պատերազմում շատերն ընկան մեծամեծ նախարարներից, բայց հաղթությունը տարավ հայոց զորքը և փախուստի մատնեց պարսից զորքերը: Այսպես մեր երկիրը պահում են մինչև Տիրանի գալը:

ԺԱ

ՏԻՐԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼՈՒ ՍԱՍԻՆ, ՄԵԾՆ ՎՐԹԱՆԵՍԻ ԱՅՍ ԱՇԽԱՌՃԻՑ
ՓՈԽՎԵԼԸ

ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՀՈՒՄԻԿԻ ՀԱԶՈՐԴԵԼՆ ԱԹՈՌԻՆ

Կոստանդիանոսի որդի Ավգոստոս Կոստանդը իր ինքնակալության տասնյոթերորդ տարում թագավորեցնում է Խոսրովի որդի Տիրանին և ուղարկում Հայաստան մեծն Վրթանեսի հետ: Նա զալով խաղաղությամբ տիրում է մեր երկրին պարսիկների հետ հաշտվելով և ոչ թե պատերազմներ անելով: Հարկ վճարելով հովներին, մի մասնավոր

154 Կամսարական Արշավիրը այն պատճառով է կոչված առաջին պատվավոր անձ թագավորից հետո, որովհետև կամսարականները պահլավական ծագում ունեին, սերված լինելով կարենյան Պահլավից: Հայ Արշակունիները, ինչպես հայտնի է, արշակունիների մեծ տոհմում երկրորդ տեղն էին գրավում Պահլավներից հետո:

բան էլ տալիս է պարսիկներին, խաղաղ ապրում է իր հոր նման, նույնպես ոչ մի քաջության գործ ցույց չտալով, նույնիսկ չհետևելով հայրենական առաքինությանը, այլ ամեն բարի պաշտպանությունից թուլացած գաղտնի կերպով, որովհետև մեծն Վրթանեսից քաշվելով չէր համարձակվում հայտնապես ախտերին անձնատուր լինել:

Իսկ մեծն Վրթանեսը եպիսկոպոսության տասնինագ տարին լրանալիս փոխվում է այս աշխարհից Տիրանի երրորդ տարում: Թագավորի հրամանով նրան տարան թաղեցին Թորդան գյուղում, կարծես մարզարեական աշքով տեսնելով, որ շատ ժամանակ անցնելուց հետո նույն տեղում պետք է թաղվեն նրա հոր նշխարները: Իսկ աթոռը հաջորդում է նրա Հուսիկ որդին Տիրանի չորրորդ տարում, որ և լիովին հետևող է լինում իր հայրերի առաքինության:

ԺԲ

ՇԱՊՈՒՀԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԿՈՍՏԱՆԴԻ ՀԵՏ

Բայց Որմզդի որդի Շապուհը ավելի սերտ մտերմություն հաստատեց մեր Տիրան թագավորի հետ, մինչև իսկ նրան թիկունք և օգնական եղավ՝ նրան ազատելով հյուսիսային ազգերի հարձակումից, որոնք միաբանելով դուրս եկան Ճորա պահակից¹⁵⁵ և չորս տարի բանակ դրին ու մնացին Աղվանքի սահմաններում: Ուրիշ շատ թագավորների էլ նվաճեց Շապուհը և շատ բարբարոս ազգերից էլ օժանդակություն գտնելով՝ հարձակվեց Միջերկրայքի և Պաղեստինի վրա: Իսկ Կոստանդր Հուլիանոսին կեսար դարձնելով՝ ինքը զինվեց պարսիկների դեմ: Ճակատամարտի մեջ երկու կողմերն էլ պարտություն կրեցին, որովհետև երկու կողմիցն էլ շատերն ընկան, և ոչ մեկը մյուսից երես չդարձրեց, այնպես որ համաձայնության գալով՝ խաղաղություն կնքեցին մի քանի տարով: Պարսիկների պատերազմից վերադառնալով՝ Կոստանդր երկար հիվանդությունից հետո վախճանվեց Կիլիկիայի Մոմֆայուեստ քաղաքում քաններեք տարի թագավորելուց հետո: Սրա օրերում Երուսաղեմում երկնքից երևաց լուսեղեն խաչը քաղաքի բոլոր հավատացյալներին և անհավատներին երանելի Կյուրեղի¹⁵⁶ ժամանակ:

155 Ճորա պահակը նույն Ճորա դուրս է:

156 Երանելի Կյուրեղը՝ Կյուրեղ Աղեքսանդրիացին է, նշանավոր հույն հոգևորական և մատենագիր, որ Աղեքսանդրիայի պատրիարքական աթոռը գրավեց երեսուներկու տարի (412-444): Կյուրեղի բազմաթիվ աշխատություններից շատերը թարգմանված են հայերեն

ԺԳ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՏԻՐԱԾԸ, ՀՈՒԼԻԱՆՈՍԻՆ ՇՆԴԱՌԱԶ ԳՆԱԼՈՎ ՊԱՏԱՆԴՆԵՐ Է
ՏՍԼԻՒ

Այս ժամանակներում հունաց վրա թագավորեց ամբարիշտ Հուլիանոսը¹⁵⁷, նա Աստծուն ուրացավ, կուռքերը պաշտեց, հալածանք և խոռվություն հարուցեց եկեղեցու դեմ և ամեն կերպ ջանում էր քրիստոնեական հավատը հանգցնել, բայց ոչ թե բոնությամբ էր հնազանդեցնում, այլ խորամանկությամբ հնարք էր փնտրում, որ Քրիստոսի պաշտամունքը խափանվի և դներին երկրպագություն մատուցվի: Երբ նա ըստ իրավունքի զինվեց¹⁵⁸ պարսիկների դեմ, և Կիլիկիայով անցնելով Միջագետք հասավ, պարսից սահմանապահ զորքերը Եփրատ գետի նավակամրջի չվանները կտրելով՝ անցքը պաշտպանում էին: Իսկ մեր Տիրան թագավորը Հուլիանոսին ընդառաջ գալով՝ հարձակվում է պարսից զորքերի վրա, նրանց՝ հալածում է և սպասավորություն մատուցանելով՝ ամբարիշտ Հուլիանոսին և հեծելազորի ամբողջ բազմությունն անց է կացնում գետով և շատ մեծարվում է Հուլիանոսից:

Եվ խնդրում է նրանից, որ նրան իր հետ Պարսկաստան շտանի, պատճառ բերելով, թե անկարող է ձի հեծնել: Հուլիանոսը համաձայնում է, բայց խնդրում է նրանից զորք և պատանդներ: Տիրանը խնայելով իր երկրորդ որդի Արշակին, տալիս է Տրդատ երրորդ որդուն, կնոջով ու որդիներով և իր Տիրիթ թոռանը՝ իր մեռած անդրանիկ որդի Արտաշեսի որդուն: Հուլիանոսը նրանց առնում անմիջապես ուղարկում է

ութերորդ դարում Ստեփանոս Սևանցու ձեռքով, մի քանիս՝ ավելի առաջ, հինգերորդ դարում: Այս թարգմանությունները մի մեծ հատորով տպագրված են Կ.Պոլսում 1712 թվին “Գիրք պարապմանց” հին վերնագրով:

157 Հուլիանոս Կլավդիոս, Կոստանդիանոս Մեծի եղբորորդին, ծնված 331-ին: Նա 353-ին նշանակվեց կեսար, 360-ին զորքի կողմից ընտրվեց կայսր: Նա 361-ին ամբողջ կայսրությունը միացրեց իր միահեծան իշխանության տակ: 363-ին սպանվեց պարսից դեմ մղած պատերազմի ժամանակ: Դաստիարակված լինելով անապատականների ոգով՝ նա զզվանք զգաց դեպի այդպիսի կյանքը և սկսեց հալածել քրիստոնեությունը, և ջանք էր անում վերականգնել հին հեթանոսական կրոնը, բայց իզուր: Նա կնքված է Ուրացող անունով և նրա անունը մինչև այսօր դեռ կենդանի է հայ ժողովրդի մեջ, որ գործ է ածում «չար Հուլիանոս» անունը, նշանակելու համար խարդախ, խորամանկ մարդկանց:

158 Բնագրում «յորժամ զնա ընդդեմ պարսից իրավունքն զինեցին»: Մեզ թվում է թե «իրավունքն զինեցին» խոսքը աղավարված է:

Բյուզանդիոն, իսկ Տիրանին ուղարկում է իր երկիրը: Նրան տալիս է տախտակի վրա նկարած իր պատկերը, որի վրա նկարված էին նաև մի քանի դևերի պատկերներ, և հրամայում է կանգնեցնել եկեղեցում՝ արևելյան կողմում, ասելով, թե հռոմեացիների տերության հարկատու եղողները բոլորն այդպես են անում: Տիրանը հանձն առնելով բերում է, մտքով շանցկացնելով, թե խաբեությամբ դևերի պատկերներ են երկրպագում:

ԺԴ

ՍՈՒՐԲ ՀՈՒՄԻԿԻ ԵՎ ԴԱՆԻԵԼԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տիրանը Ծոփաց զավառը հասնելով կամեցավ պատկերը դնել իր արքունիքի եկեղեցում: Սուրբ Հուսիկը պատկերը հափշտակեց թագավորի ձեռքից, գետին զցեց և ոտով տրորեց ու մանրեց, հասակցնելով թագավորին բանի խորամանկությունը: Տիրանը նրան չլսեց, վախենալով Հուլիանոսից, որովհետև մտածեց, թե ինքը կարող է մեռնել, իբրև թագավորի պատկերը ոտնակոխ անող: Ուստի ավելի ևս բորբոքվեց նրա մեջ զայրույթը, որ տածում էր դեպի սուրբ Հուսիկը՝ իր հանցանքները շարունակ հանդիմանելու պատճառով, և հրամայեց ճիպոտներով այնքան երկար ձաղկել նրան, որ ծեծելիս հոգին ավանդեց: Նրա վախճանվելուց հետո Տիրանը նախատինքի և անեծքի ենթարկվեց ծերունի Դանիել քահանայի կողմից, որ Սուրբ Գրիգորի աշակերտն ու սպասավորն էր, ուստի հրամայեց նրան խեղդամահ անել: Աշակերտները նրա մարմինը վերցնելով թաղեցին նրա միայնարանում, որ կոչվում է Հայոց դրախտ: Իսկ սուրբ Հուսիկի մարմինը վերցրին տարան իր հոր մոտ, Թորդան գյուղը: Նա եպիսկոպություն արեց վեց տարի:

ԺԵ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԶՈՐԱՆ ՀԱՅՈՑ ԶՈՐՔԵՐՆ ԱՌԵԼՈՎ ՀՈՒԼԻԱՆՈՍԻ ՄՈՏԻՑ ԵՏ Է ԴԱՌՆՈՒՄ ԵՎ ՑԵՂՈՎ ԿՈՏՈՐՎՈՒՄ Է

Սուրբ Հուսիկի սպանման լուրը և բոլոր նախարարների քրթնմջունը հասակ Ոշտունյանց Զորա նահապետի ականջին, որ հայոց հարավային գնդի զորապետն էր Մանաճիկի փոխանակ և Տիրանի հրամանով գնացել էր իր զորքով Հուլիանոսի հետ:

Այս լուրը լսելով՝ նա ասաց իր զորքին. «Չվարվենք այն մարդու հրամանով, որ գայթակղություն է զցում Քրիստոսի երկրպագության մեջ և սպանում է նրա սրբերին, և չուղեկցենք այս ամբարիշտ թագավորին»: Չորքն իրեն կամակից դարձնելով՝ ետ է դառնում և գնում ամրանում է Տմորիքում, մինչև տեսնի, թե ինչ պիտի անեն մյուս նախարարները: Բայց Հուլիանոսի սուրհանդակները նրա գալուց առաջ են հասնում և բերում են Տիրանին թուղթ հետևյալ ձևով:

Հուլիանոսի թուղթը Տիրանին

«Ինքնակալ Հուլիանոսը՝ Ինաքի սերունդը՝ Արամազդի որդին, որ Ճակատագրով անմահության է սահմանված, մեր Տիրան գործակալին ողջունում է:

Այն զորքը, որ մեզ հետ ուղարկեցիր, նրանց զորագլուխն առավ ու ետ դարձավ: Մենք կարող էինք մեր անթիվ գնդերից ուղարկել նրանց հետևից ու բռնել, բայց թույլ տվինք նրանց հեռանալ երկու պատճառով, նախ՝ որպեսզի պարսիկները մեր մասին չասեն, թե զորքը բերում է բռնությամբ և ոչ կամովին, և երկրորդ՝ որպեսզի փորձենք քո հավատարմությունը: Արդ՝ եթե նա այդ բանն արեց ոչ քո կամքով, ապա նրանց ցեղովին բնաջինջ արա, որպեսզի մնացորդ չմնա, հակառակ դեպքում երդվում եմ Ռասով¹⁵⁹, որ մեզ այս թագավորությունը շնորհեց, և Աթենասով, որ տվեց հաղթությունը, որ մեր վերադարձին անպարտելի զորությամբ կխորտակենք քեզ եւ, քո երկիրն ել»:

Տիրանն այս տեսնելով՝ զարիուրում է և Հայր կոչված մարզպետին ուղարկում է Զորայի մոտ, երդումով նրան իր մոտ է կանչում: Նրա զորքը տեսնելով, որ բոլոր նախարարները լուր են մնացել, մեր ազգին հատուկ անհամբերությամբ ցրվեցին, յուրաքանչյուրը գնաց իր տունը: Զորան մենակ մնալով ակամայից զալիս է թագավորի մոտ: Նրան բռնելով՝ թագավորը գրավում է նրանց ամուր բերդ Աղթամարը և բոլորին կոտորում սպառում է: Բայց մի փոքրիկ երեխայի՝ նրա Մեհենդակ եղբոր որդուն դայակները փախցրին փրկեցին: Իսկ թագավորը նրա տեղը նշանակում է Անծիտի տեր Սաղամութին:

159 Ռաս անունով աստվածություն հայտնի չէ: Էմինը հավանական ենթադրություն է անում, թե սա աղավաղություն է հունական «Արես» բառի, այսինքն պատերազմի աստծու: Այս աղավաղությունը կարող է հետևանք լինել հայ ժողովրդի արտասանության: Համեմատել՝ Արիստակես- Ռաստակես:

ԺԶ

ՀՈՒՍԻԿԻ ՈՐԴԻՆԵՐԻ ՄԱՀԸ ԵՎ ՓԱՌՆԵՐՈՒԵՀԻ ՀԱԶՈՐԴԵԼՆ ԱԹՈՌԻՆ

Իսկ հայոց նախարարները Տիրանից ինդրում են Հուսիկի փոխարեն մի արժանավոր մարդ եպիսկոպոս դնելու: Որովհետև նրա որդիները գովելի վարք չունեցան և անարժան էին այն առաքելական աթոռին և բացի սրանից, այդ օրերում նրանց վրա մահ հասավ ահոելի, սարսափելի, լսելու արժանի, - մի տեղում երկուսը միասին կայծակնահար եղան, որոնց անուններն էին Պապ և Աթանազինես, նրանք չթողին չափահաս զավակ այդ պաշտոնին համապատասխան, բացի Աթանազինեսի մի Ներսես անունով որդուց, որ Կեսարիայում սովորում էր և այդ ժամանակ գնացել էր Բյուզանդիոն՝ կին առնելու մի ումն Ասպիոն մեծ իշխանի աղջկան: Ուստի որովհետև Գրիգորի ցեղից մարդ չկար, ընտրեցին մի ումն Փառներսեհի՝ Տարոնի Աշտիշատից և դրին քահանայապետ Տիրանի տասներորդ տարում: Նա աթոռը գրավեց չորս տարի:

ԺԷ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՏԻՐԱՆԸ ՇԱՊՈՒՀԻՑ ԽԱԲՎԵՑ ՈՒ ՆՐԱ ԿՈՉԻՆ ԳՆԱԼՈՎ ՆՐԱՆԻՑ ԿՈՒՐԱՑՎԵՑ

Այս բոլորից հետո ամբարիշտ Հուլիանոսը փորից վիրավորվելով սատկում է Պարսկաստանում, ինչպես արժան էր նրա չար խորհուրդների համար: Նրա զորքը ետ դարձավ, թագավոր ընտրելով Հոբիանոսին, որը ճանապարհին վախճանվեց՝ Բուզիանդիոն շհասած: Իսկ պարսից Շապուհ թագավորը նրանց հետամուտ է լինում և խարեւությամբ կանչում է Տիրանախն իր մոտ, գրելով նրան այսպիսի թուղթ:

Շապուհի թուղթը Տիրանին

«Մազդեզանց քաջ¹⁶⁰ և արեգակին բարձակից Շապուհ արքայից արքան մեր բարյացակամությամբ հիշված սիրելի եղբորը՝ Հայոց Տիրան թագավորին շատ ողջուններ է հղում:

Մենք ստուգապես վերահասու եղանք, որ դու հաստատ պահեցիր քո սերը դեպի մեզ, կայսրի հետ չեկար մեր պարսից երկիրը, և այն գունդը որ քեզանից առավ Հուլիանոսը, հետևից մարդ ուղարկելով ետ կանչեցիր: Եվ առաջինը ինչ որ դու արիր, գիտենք, նրա համար արիր, որպեսզի քո երկրով չանցնի, այն, ինչ որ նա ինքը պիտի աներ: Ուստի մեր պահապանները երկշոտությամբ թողին հեռացան՝ քեզ պատճառ բռնելով, որի վրա զայրանալով՝ մենք ցույի արյուն տվինք խմեցնել նրանց զիսավորին: Քո թագավորությանը մենք ոչ մի վնաս չենք հասցնի, երդվում ենք Միհր Մեծ Աստծով, միայն շտապիր գալ մեզ տեսության, հասարակական օգուտի մասին խորհրդակցելու համար:

Տիրանն այս տեսնելով՝ խելազարվեց գնաց նրա մոտ, որովհետև արդարությունը տանում էր նրան հատուցման տեղը: Շապուհը նրան տեսնելով՝ նախատեց խոսքերով իր զորքերի դեմ հանդիման և նրա աչքերը կուրացրեց, ինչպես հնում Սեղեկիայինը¹⁶¹: Գուցե սրանով նա վրեժը հաստատեց Սուրբ մարդու, որով լուսավորվում էր մեր երկիրն ըստ ավետարանի խոսքի, աշխարհի լույսը լինելով: Տիրանը նրա լույսը խավարեցրեց Հայաստանում և ինքն էլ խավարեց, տասնմեկ տարի թագավորություն անելուց հետո:

ԺԼ

ՇԱՊՈՒՀԻՇԻ՝ ԱՐՇԱԿԻՆ ԹԱԳԱՎՈՐԵՑՆԵԼԸ ԵՎ ՀՈՒՍԱՍԱՆ ԱՐՇԱՎԵԼԸ

160 «Մազդեզանց քաջ», Մազդեզն իրանական բառ է, զենդերեն՝ մազդա-յասնա, պահլավերեն՝ մազդա-յաստ, մազդեզն և այլն, և նշանակում է Մազդին (=Արամազդին) պաշտող, այսինքն զրադաշտական կրոնին հետևող: ՈՒրեմն Շապուհի տիտղոսի մեջ «Մազդեզանց քաջը» նշանակում է զրադաշտականների (կամ ինչպես մենք կասեինք՝ հավատացյալների, ուղղափառների) մեջ քաջը: Մեր իին մատենագիրները ևս հաճախ գործ են ածում Մազդեզն, Դենի Մազդեզն (զուտ պահլավերեն), մազդեզական և այլն: Հյուրշման, Արմատ.քառարան:

161 Սեղեկիա - Հուդայի վերջին թաղավորը, որին նշանակել էր Նաբուգոդոնոսորը 597թ.ն. Ք.: Նա մտածեց ապստամբել Նաբուգոդոնոսորից և բարելական լուծը թոթափել: Բայց հաղթվեց, բռնվեց և կուրացվեց և մեռավ բանտում: Նրա հետ միասին վերջացավ և Հուդայի թագավորությունը: Սեղեկային Խորենացին հիշում է նաև Ողբի մեջ:

Բայց Շապուհը Տիրանի փոխարեն թագավորեցրեց նրա որդի Արշակին, ակնածելով հայոց զորքերից, որպեսզի որևէ կերպով չխափանեն իր ձեռնարկելիք գործը: Նա այսպես պատշաճ համարեց, որ բարերարություն անելով մեր երկիրը հաստատ իր կողմը գրավի, նախարարական ցեղերն էլ նա զայեց, ամենից պատանդներ առնելով: Եվ հայոց արևելյան զորքին Վահան Ամատունու փոխարեն սպարապետ նշանակեց իրեն հավատարիմ Սյունի Վաղինակին, և Հայաստանը նրան հանձնելով, ինքը հետամուտ եղավ հունական զորքին, հասավ մինչև Բյութանիա և այնտեղ նստեց շատ ամիսներ: Ոչինչ անել չկարողանալով ծովի մոտ մի այուն է կանգնեցնում, վրան դնում է առյուծ, ոտքերի տակ մի գիրք բռնած, որ այս է նշանակում, ինչպես առյուծը հզորն է գազանների մեջ, այնպես է և պարսկականը թագավորների մեջ, իսկ գիրքը պարունակում է գիտություն՝ ինչպես հռոմեացիների տերությունը:

ԺԹ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՐԴԱԿԸ ԱՐՀԱՄԱՐՀԵՑ ՀՈՒՆԱՅ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ

Այս ժամանակների ընթացքում հյուսիսային ազգերի կողմից խռովություններ ծագեցին, որոնք զբաղեցրին պարսից Շապուհ թագավորին: Իսկ Հունների վրա թագավորեց Վաղենտիանոսը, որ զորքի գումարտակ է ուղարկում Միջերկրայք և հալածում է պարսկական զորքերին: Հետո մեր Արշակ թագավորին ուղարկում է այսպիսի թուղթ:

Վաղենտիանոսի թուղթն Արշակին

«Ինքնակալ Վաղենտիանոս Ավգոստոսը մեր աթոռակից և թագակից Վաղես կայսրի հետ հայոց Արշակ թագավորին ողջունում է:

Դու պետք է հիշեիր այն չարիքները, որ ձեզ հասան անաստված պարսիկներից, և այն երախտիքները, որ մեզանից գտել եք հնուց ի վեր մինչև քո ժամանակ, և պետք է հեռանայիր նրանից և մեզ մոտենայիր: Որպեսզի մեր զորքի հետ խառնվելով, միասին կռվեք նրանց դեմ, շնորհավորական նամակներով մեր այդտեղի զորավարներին ուղարկիր ձեր երկրի հարկերը, որպեսզի նրանք քո այստեղի եղբորը և նրա հետ եղած պատանդներն առնելով դուրս բերեն: Ողջ եղիր լիովին հնազանդությամբ մեր հռոմեական տերություն»: Իսկ Արշակը նույնիսկ չպատասխանեց այս նամակին, այլ բանի տեղ չդնելով նրանց արհամարհեց, միևնույն ժամանակ նա Շապուհի կողմն էլ

չդարձավ ամբողջ սրտով, այլ ինքնահավանությամբ պարծենում էր միշտ կերուխումների ժամանակ և վարձկան երգիչների բերանով, իբրև թե Աքիլլեսից ել ավելի քաջ ու արի է, բայց իրոք նմանվելով կադ ու սրագլուխ Թերսիտեսին, իր մեծամեծներից մերժված, մինչև որ իր ամբարտավանության վարձն ստացավ:

Ի

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍԻ ԵՎ ՆՐԱ ՄՈՒԾԱԾ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Արշակի թագավորության երրորդ տարում հայոց եպիսկոպոսապետ եղավ Աթանազինեսի որդի Մեծն Ներսեսը: Աթանազինեսը Հուսիկի որդին էր, սա Վրթանեսի որդին, իսկ այս վերջինը էր Սուրբ Գրիգորի որդին: Բյուզանդիայից Կեսարիա վերադառնալով՝ նա եկավ Հայաստան և իր հայրենիքի բոլոր ուղղության կարգերը նորոգեց, և ավելին ևս, որովհետև ինչ բարեկարգություններ որ նա տեսավ Հունաստանում մանավանդ թագավորանիստ քաղաքում, նույնը սահմանեց և մեր երկրում: Նա եպիսկոպոսների և աշխարհակալների ժողով գումարեց, կանոնական սահմաններով հաստատեց ողորմածությունը, արմատախիլ արեց անգթությունը, որ մեր երկրում ի բնե սովորական էր: Որովհետև բորոտները հալածվում էին իբրև օրենքով պիղծ ճանաչված մարդիկ, ուրուկներին էլ փախուստի էին ենթարկում, որպեսզի ախտը նրանցից ուրիշների վրա չփոխադրվի, նրանց կացարաններն անապատներն էին և ամայի տեղերը, նրանց ծածկույթը՝ քարերն ու մացանները, իրենց թշվառության մեջ նրանք ոչ ոքից միսիթարություն չեին գտնում: Բացի դրանցից, հաշվանդամները չեին խնամվում, անծանոթ հյուրեր չեին ընդունվում, օտարականները պաշտպանություն չեին գտնում:

Իսկ նա հրամայեց, որ ամեն մի գավառում շինեն աղքատանոցներ առանձնացած անքնակ տեղերում, որպեսզի հունաց հիվանդանոցների նման միսիթարություն լինեն մարմնով վշտացածներին: Այս հիվանդանոցների վրա բաշխեց ավանները և ազարակները, որպեսզի իրենց արտերի արդյունքներից, արածող անասունների կյժից ու բրդից բաժին հանեն և պարտավորաբար նրանց պետքերը հոգան, հեռվանց հեռու, իսկ նրանք դուրս չգան իրենց բնակության սահմանված շենքերից: Այս գործը նա հանձնեց Խաղ անունով իր սարկավագին, որ Կարինի Մարգաց գյուղից էր: Նույնպես սահմանում է, որ բոլոր գյուղերում իջևաններ շինվեն օտարականների համար, սնունդի տեղեր որբերի և ծերերի համար և խնամք չքավորների համար: Շինում է նաև